

Eindverslag

“Co-teaching in het kunstonderwijs in het PO – *HET VERVOLG*”

*Een verdieping, versterking en verankering van de pilot
“Co-teaching in het kunstonderwijs in het PO”.*

*Een nieuwe stap vanuit een waardevolle samenwerking tussen de Pabo (HvA),
de Breitner Academie (AHK), Academie voor Theater en Dans (AHK) en Mocca
expertisecentrum kunstonderwijs.*

*Een versterking van Co-teaching in het kunstonderwijs in primair
onderwijs.*

Inhoud

1.	Inleiding	3
2.	Algemene bevindingen	3
3.	Resultaten van SWOT-analyse	4
3.1	Strengths	4
3.2	Weaknesses	5
3.3	Opportunities	6
3.4	Threats	7
4.	Quotes	7
4.1	Studenten: AHK Docent Beeldende kunst en vormgeving	7
4.2	Studenten: AHK Docent Theater	8
4.3	Studenten: AHK Docent Dans	8
4.4	Studenten: HvA Pabo Beeldende vorming	9
4.5	Studenten: HvA Pabo Dans en Drama	9
4.6	Projectteam	10
4.7	Groepsleerkrachten stagescholen	10

1. Inleiding

Voor u ligt het eindverslag van het vervolg op de pilot: “Co-teaching in het kunstonderwijs in het PO”. Bij de ontwikkeling van dit vervolg is zoveel mogelijk getracht om de bevindingen van de pilot te verwerken. Het eindverslag van de pilot en de daarin opgenomen SWOT-analyse zijn het vertrekpunt geweest van de verbeteringen.

Dit verslag geeft inzicht in de vervolgstappen die zijn genomen vanuit deze analyse. Deze ervaringen en aanbevelingen zijn afkomstig van:

- projectleider: Borius van der Meulen
- projectteam: Claartje van Tongeren (Pabo: beeldend)
Ronald Hueskens (HvA Pabo: drama en dans)
Hannie Kortland (AHK docent bkV)
Jelle van der Leest (AHK docent dans)
Els van de Jagt (AHK docent theater)
- quotes uit eindverslagen van de studenten

2. Algemene bevindingen

Allereerst een aantal algemene bevindingen, die in de onderstaande SWOT-analyse extra worden ondersteund.

Het is efficiënt en waardevol gebleken dat de docenten die betrokken waren bij de pilot, ook deelgenomen hebben aan dit vervolg. De betrokkenheid van de docenten was erg groot, waardoor kritisch is gekeken naar de mogelijke verbeteringen, om hiermee het effect en de verduurzaming van dit project te versterken.

Vanuit de betrokken opleidingen is ook voldoende ondersteuning ervaren. Tijdens dit vervolg heeft René Onclin (pabo), wegens de overstap naar een nieuwe functie, afscheid genomen van het project. De taken van René zijn overgenomen door Remy Wilshaus. Zijn inzet en betrokkenheid was zeer groot en erg positief. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op het effect hiervan.

De positie van dit project binnen de opleidingen blijft een van de belangrijkste aandachtspunten. Hierbij gaat het vooral om de stageplaatsing van de pabostudenten en de gevolgen die dit heeft voor dit project. In onderstaande paragraaf zal verder worden ingegaan op een dringende aanbeveling om dit traject aan te passen en/of dit project te verplaatsen naar de vakprofilering in het 4^e jaar van de pabo. Hiervoor zijn wel grote aanpassingen nodig binnen deze vakprofilering en dit vraagt om bestuurlijke betrokkenheid.

3. Resultaten van SWOT-analyse

Omdat dit project een vervolg is op de pilot in 2017-2018 is er gekozen om de verdere ontwikkeling te verduidelijken aan de hand van de SWOT-analyse van de pilot. Onderstaand wordt ingegaan op de verschillende punten.

3.1 Strengths

- Kennismaking en contact tussen studenten van de verschillende opleidingen.

Deze kennismaking is versterkt door dit efficiënter in te delen. Hierdoor was er meer tijd en ruimte voor kennismaking met de opleidingen, werkwijze en visie.

- Contact en uitwisseling tussen de docenten van de verschillende opleidingen.

Onveranderd en dus sterk gebleven.

- Versterking van docentschap.

Voor de studenten van de pabo, theater en beeldend is dit uit de reacties grotendeels gebleken. Voor de studenten dans blijft dit discutabel omdat ze door deel te nemen aan dit project, niet deelnemen aan een grotere onderwijsstage. Dit heeft mogelijk ook te maken met het feit dat de studenten dans niet vrijwillig kiezen voor dit project, maar worden ingedeeld. Dit heeft invloed op de betrokkenheid en motivatie voor de specifieke focus op co-teaching.

- Bewustwording en inzet van eigen kennis en vaardigheden.

In de toekomst blijft het een belangrijk aandachtspunt om een goede balans te vinden tussen de inzet van kennis en vaardigheden binnen co-teaching.

- Vergroting van kennis en inzicht van elkaars vakgebied, specialisme en kwaliteiten.

Dit is en blijft een sterk onderdeel van dit project.

- Inzicht in werkwijze, eisen, visie van elkaars opleidingen.

Door bovenstaande punten is dit versterkt. De tussentijdse intervisiebijeenkomst was een goede aanvulling. Dit gaf ruimte voor studenten en docenten om kritisch te reflecteren op de ontwikkeling van de lesplannen, werkwijze en rolverdeling. Uit de eindverslagen van de studenten is gebleken dat de aandacht voor de rolverdeling aangescherpt moet worden.

- Inzicht in het gebruik van vaktaal en het belang om hier bewust van de te zijn en waar nodig te verklaren.

De ervaringen rondom dit punt zijn erg verschillend per studentenkoppel.

- Plezier in de kunstvakken bij de kinderen op de stagescholen.

Net als bij de pilot een sterk onderdeel van het project. Dit blijkt ook uit de reacties van de groepsleerkrachten/stagebegeleiders.

3.2 Weaknesses

- (Nog) weinig bedding van project binnen de opleidingen.

Het draagvlak en de bekendheid is vergroot, maar er liggen nog kansen binnen de deling van de ervaringen.

- Reflectie- en evaluatie-instrument niet gebruiksvriendelijk en onvoldoende uitgelegd.

Het instrument is aangepast en de wijze van reflectie is vereenvoudigd en hiermee versterkt. De studenten reflecteren na iedere les op een ander onderdeel van het project, waar de studenten vorig jaar na iedere les reflecteerden op alle onderdelen. Deze aanpassing heeft de effectiviteit vergroot.

- Stage plekken laat georganiseerd

Dit blijft een van de belangrijkste knelpunten. Door de huidige werkwijze rondom de stageplaatsing binnen de pabo verloopt de communicatie met de scholen zeer last-minute. Hierdoor blijft de inhoudelijke betrokkenheid beperkt. De pabostudent heeft hierdoor ook nog geen beeld van de leerlingen. Het gebrek aan deze voorkennis kan de mogelijkheden en kwaliteit van de kunstlessen die binnen dit project gegeven gaan worden beperken. Het projectteam geeft aan dat een eerdere stageplaatsing absoluut noodzakelijk is. Dit project lijkt door de samenwerking met de verschillende opleidingen enkel plaats te kunnen vinden in het eerste semester. Hierdoor zal de stageplaatsing voor de pabostudenten die deelnemen aan dit project voor de zomervakantie rond moeten zijn. Dit vraagt om organisatorische aanpassingen bij de pabo.

- Rooster pilot nog in conflict met roosters/studieverplichtingen van studenten

Door de ervaringen binnen de pilot kon met een deel van deze verplichtingen rekening gehouden worden. De studielast komt ook na de inhoudelijke aanpassingen overeen met het aantal beschikbare studiepunten.

Er ontstonden nog wel enkele knelpunten door de combinatie van dit project met de planning van de pabostudenten. Een heldere en eenduidige communicatie over deze planning vanuit de pabo blijft in de toekomst een aandachtspunt.

- Inplannen van lessen was complex, mede door grote afhankelijk van de scholen.

Door een betere en directere communicatie met de scholen verliep dit traject beter, maar het blijft in de toekomst een punt van aandacht. Binnen de planning van de lessen op de scholen hebben zich dit keer geen zeer grote problemen voorgedaan.

- Geen heldere afspraken over wel of niet ingrijpen van de groepsleerkracht/mentor tijdens de lessen.

Om de betrokkenheid van de groepsleerkracht/stagebegeleider te vergroten is er voor gekozen om hen een beknopte reflectieopdracht te geven. Hierin werden ze gestimuleerd om te kijken naar de kwaliteiten en mogelijkheden van co-teaching binnen hun school.

- Scholen sloten niet altijd aan op de onderwijsvisie van de opleidingen.

Door de werkwijze rondom de stageplaatsing komt dit project 'mee met de student'. Het zou

sterker de deelname aan dit project wordt meegenomen tijdens de stageplaatsing van de studenten. De pabo heeft aangegeven om dit in overweging te willen nemen.

- Positie van project in jaar 3 van pabo (nog weinig contact met stageplek, leerlingen en groepsleerkracht/mentor).

Gezien de bovenstaande punten en luisterend naar de bevindingen van het projectteam, zou het voor de toekomst van dit project noodzakelijk zijn om dit project te verbinden aan de vakprofilering in het 4^e jaar. Binnen het eerste semester van het 3^e jaar blijft het voor de studenten een extra belasting ipv een versterking van de vakprofilering in de kunstvakken. Voor een waardevolle continuering van dit project moet hier serieus naar gekeken worden en moet ook de vraag gesteld worden of continuering van het project in het 3^e jaar zinvol is. De pabo heeft aangegeven serieus naar dit voorstel te willen kijken. Hierdoor zou dit project een impuls kunnen worden voor de ontwikkeling van een vakprofilering *Kunstonderwijs* binnen de pabo.

3.3 Opportuniteiten:

- Overeenstemming van leerdoelen binnen de verschillende opleidingen kan elkaars methodiek versterken.

Het is een grote kracht dat het projectteam onveranderd is gebleven. Dit stimuleert onderlinge uitwisseling en afstemming. Dit heeft vervolgens een positieve invloed op de methodiek van de verschillende opleidingen.

- Meer vakinhoudelijke en artistieke eisen stellen.

De aanpassingen binnen de reflectie- en evaluatie-instrumenten bevorderen dit. Ook de extra intervisiebijeenkomst met de studenten heeft ruimte gegeven voor studenten en docenten om hier kritisch naar te blijven kijken.

Het blijft voor de docenten per opleiding van belang om 'hun studenten' vanuit de eigen opleiding op de juiste manier vakinhoudelijk en artistiek uit te dagen.

Het projectteam en de studenten zijn van mening dat het ontwikkelen en uitvoeren van een langere lessenserie (8 i.p.v. 4 lessen), een positief effect heeft op de ontwikkeling van de vakinhoudelijke en artistieke kwaliteit. Dit zou ook een betere balans brengen in de verhouding tussen het uitvoeren en voorbereiden/reflecteren.

- Het uitwisselen van leerstijlen vanuit de kunstvakopleidingen kan veel winst opleveren voor de pabostudenten. Het biedt een alternatief op de verbalisering van het onderwijs en vergroot de artistieke kwaliteit van de docent en de les.

Net als binnen de pilot blijft dit een sterk onderdeel van dit project en is inmiddels meer een kracht dan een kans.

- Kennismaking en uitwisseling tussen de studenten en Mocca vergroot inhoudelijke kwaliteit, het draagvlak binnen het onderwijs en geeft inzicht in doelstellingen en activiteiten van Mocca.

Bij aanvang van het project is meer aandacht geschonken aan de positie, rol en activiteiten

van Mocca binnen dit project en het Amsterdamse onderwijs. Dit had een versterkende werking voor de waarde en noodzaak van het project.

3.4 Threats

- *Beperkte begeleiding van docenten verkleint de leeropbrengst voor de studenten.*

De beschikbaarheid van begeleidende docenten binnen de complexe planning met veel stagescholen blijft een aandachtspunt voor de toekomst.

- *Succes van project is op dit moment afhankelijk van grote financiële input.*

De inhoudelijke en organisatorische bijdrage van de projectleider kan steeds meer worden beperkt. Dit was een van de doelstellingen van de projectleider en deze vermindering van uren voor de projectleider zorgt in de toekomst voor een verlaging van de kosten. Hierbij is het voor de nabije toekomst wel van belang dat het projectteam onveranderd blijft. Ook de beschikbare uren voor de docenten binnen het projectteam zijn noodzakelijk.

- *Leeropbrengst voor BKV nu onvoldoende omdat ze in het eerste jaar al een lessenreeks ontwikkelen en geven in het PO.*

Leeropbrengst lijkt vergroot, studenten BKV waren grotendeels zeer positief. Een extra focus op de rolverdeling tussen de studenten, zoals dit in eerdere punten is besproken, is hiervoor wel van belang.

- *Verbaliseren van de kunstvakken als er weinig ruimte is voor alternatieve leerstijlen vanuit het kunstonderwijs.*

Dit project geeft voor pabostudenten meer inzicht in alternatieve leerstijlen. Deze kunstvakdocenten studenten krijgen vooral meer inzicht in het reguliere onderwijs systeem in het PO en de leeromgeving binnen een pabo.

4. Quotes

Voor dit eindverslag is er gekozen om een aanzienlijk aantal citaten van de studenten te verwerken. Deze citaten geven uit de eerste hand het beste inzicht in de bevindingen en resultaten van dit project. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat de hoeveelheid korte citaten niet bevorderlijk zijn voor de leesbaarheid. Het samenvoegen en redigeren van deze teksten zou echter onvoldoende recht doen aan de reacties van de studenten.

4.1 Studenten: AHK Docent Beeldende kunst en vormgeving

“Het project heeft mij wakker geschud en laten zien dat dit mijn passie kan zijn, mits ik ervoor open sta. Hierdoor ben ik van plan na de Breitner Academie de versnelde pabo te gaan volgen.”

“Ik had net als ‘anoniem’ graag meer orde willen houden over de klas, een van mijn eigen leerdoelen. Maar omdat ik dan bezig ben vergeet ik dit een beetje en ben ik

gefocus op het werkproces van de individuele leerlingen. ‘Anoniem’ kende meer non-verbale trucjes en was strenger voor de leerlingen dan ik. Hier kon ik veel van leren. “

“Ik heb geleerd dezelfde informatie op verschillende manieren te formuleren totdat het begrijpelijke taal wordt.”

“Het is niet vanzelfsprekend dat er ruimte wordt gemaakt voor creatieve vakken en het belang hiervan wordt ingezien.”

“Ik zag een aantal kids die zich van een zeer experimentele en expressieve kant lieten zien. Dit kwam door een leerrijke sfeer”

4.2 Studenten: AHK Docent Theater

“Ik heb dit project ervaren als erg waardevol. Door de samenwerking met de PABO student heb ik meer inzicht kunnen krijgen in de doelgroep. Wat ze wel of niet kunnen, waarin je ze kunt uitdagen en waarin je ze een handje moet helpen.”

“Structuur in een les aanbrenge klonk voorheen als een beperking in vrijheid, maar daar denk ik nu anders over. Het creëert vrijheid wanneer je duidelijke kaders geeft. Maar deze kaders kun je alleen geven als de docent weet wat hij/zij van de leerlingen verwacht en zijn lesdoel helder heeft.”

“Ik heb veel van S. geleerd. Hoe zij voor de groep staat. Doel benoemen van de les, reflecteren op de vorige les, afspraken door nemen, herhalingsvragen stellen, de kinderen positief benaderen. En op het einde reflecteren op de les.

“Op de basisschool hadden we te maken met een groepsleerkracht die volgens mij niet helemaal door had wat voor project dit was. Daardoor liep de communicatie nogal stroef. De begeleiding vanuit de HvA en AHK was zeer actief en betrokken.”

“De focus in de co-teaching lag heel erg op hoe J. haar creativiteit meer kon gebruiken, en daarover spraken we dan ook vrij regelmatig bij het voorbereiden van de lessen.”

“Het leek wel alsof ze er niet op vertrouwde dat ze creatieve ideeën had. Daardoor waren mijn ideeën altijd direct goed in haar ogen, waardoor ik niet echt vanuit haar perspectief feedback heb kunnen ontvangen.”

“Ik vond het een mooie vondst dat we concludeerden dat de lesvoorbereiding gelijk staat aan een script. Lesgeven meer vanuit theater benaderen maakt het meer een creatief proces.”

4.3 Studenten: AHK Docent Dans

“It was an amazing and eye opening experience. I learned how to prepare a lesson with a partner, which I never did before.”

"I liked how she used a parrot toy to explain to respect one another."

"M. heeft meer geleerd van mij dan andersom. Wel heeft zij een sterke manier van verbale voorbeelden."

*"Gebruik van goede metaforen door PABO student.
Gebruik van ordeprocedure door PABO student.
Goede omgang met kinderen(benadering)."*

"Nieuw was voor mij het samen voorbereiden van een les."

"Tijdens dit co-teaching project heb ik ondervonden dat wij studenten van Docent Dans goed voorbereid worden op pedagogisch/didactisch gebied."

4.4 Studenten: HvA Pabo Beeldende vorming

" 'Anoniem' zag vervolgvragen of communicatiepunten in sommige werken/antwoorden waar ik meteen geneigd was af te kappen of te zeggen dat iets niet goed is. Ze ziet overal een mogelijkheid tot kunst in en houdt niet vast aan de vastomlijnde 'schoolkaders'."

"Het belangrijkste wat ik heb geleerd van dit project, is dat ik niet bang hoeft te zijn voor chaos in de klas. Wanneer kinderen betrokken zijn bij wat ze aan het doen zijn, kunnen ze ook in een setting die chaotisch oogt, erg veel leren."

"Ik heb tijdens dit project geleerd dat het bij kunstlessen vooral gaat om het proces en dat ook 'kleine' tussendoelen al heel waardevol zijn voor leerlingen. Los daarvan is het fijn om een tastbaar eindresultaat te hebben om te laten zien"

"Beiden konden we elkaar vanuit een eigen invalshoek (oftewel vakinhoudelijk) feedback geven, zowel tijdens het ontwerp van de lessen als in het evalueren van de lessen. . . Het coachen was daarmee wezenlijk onderdeel van het lesprogramma wat wij samen hebben uitgevoerd."

"Wij raden alle Pabo en Breitner Academie studenten om mee te doen aan het project omdat: (1) Kennis en ervaring met elkaar koppelt aan een les → samenwerken aan één project. (2) Een les meer waardevol en leerzaam maakt voor je klas, maar ook voor je mentor. (3) Inbreng van een 'ander perspectief'. (4) Ervaringen van andere co-teaching kunstgebieden (zoals dans en drama) ook meemaakt."

4.5 Studenten: HvA Pabo Dans en Drama

"Wat ik vooral heb geleerd is dat het allemaal niet zo perfect en precies hoeft te gaan, het mag best rommelig zijn, als de kinderen maar met het doel bezig zijn. Door dit leerpunt zal ik in de toekomst met meer rust een dansles geven."

“Doordat ik veel in mijn comfort-zone bleef binnen het pedagogisch handelen, heb ik mijzelf niet uitgedaagd om ook het didactisch handelen uit te proberen. “

“Ik ben gegroeid omdat ik van ‘anoniem’ verschillende vaardigheden heb gezien en in de praktijk met deze vaardigheden heb kunnen oefenen”

“En ze [de student docent dans] denkt groot. Wat ik hiermee bedoel is dat ze echt het optimale uit een dansles haalt; de tijd wordt optimaal benut, de ruimte wordt benut en de mogelijkheden die er zijn worden benut.”

“Ik merkte dat XX [de student docent dans] wat trekjes van mij over nam qua lesgeven betreft. Ze vroeg of kinderen nog dingen wisten van de week ervoor, bij lastige woorden vroeg ze aan de kinderen of zij wisten wat dit betekent en wanneer ze wilde dat het stil was wachtte ze langer tot de kinderen stil waren.”

“Tot slot hebben wij de rollen vanaf les twee omgedraaid. Dit vond ik aan het begin erg lastig omdat ik hierbij uit mijn comfortzone moest komen. Hierdoor heb ik wel mijn persoonlijke doelen behaald.”

“Voor drama is vanuit de school weinig aandacht. Dit in samenhang met de groepsdynamiek maakte dat mijn partner en ik continu bleven sparren over hoe wij dit vak het beste aan kunnen bieden. Dit was voor mij erg leerzaam.”

“Die paar uur drama die je krijgt op de Pabo, is veel te weinig. En dit was een kans om kennis uit te breiden voor iets dat ik heel erg leuk vind om te geven en te doen.”

4.6 Projectteam

“Ik denk dat het een waardevol project is wat tijd nodig heeft om zich op niveau te ontwikkelen. Het heeft tijd nodig om naar elkaar toe te groeien, van zowel de studenten van de pabo en de kunstopleidingen, als van de docenten van de stagescholen en de scholen zelf.”

“Dit jaar is er een verbetering gekomen in tijd en een inzicht voor meer tijd krijgen in de lessen. Misschien wel meer kijktijd zodat de studenten elkaars expertise meer kunnen ervaren in de lespraktijk en niet meteen samen les gaan geven.”

“Lastig blijft dat kunstvakonderwijs een specialisatie is en niet in 4 x te leren is. Dus de vraag aan de Pabo student is groot. Ik twijfel aan de haalbaarheid daarvan. Terwijl ik zie bij de theaterdocenten dat ze pedagogisch didactisch heel snel groeien van dit concept.”

“De grootste waarde van het project is dat de dansstudenten "on the floor" ervaren hoe je het 1)overzicht houdt, 2)consequent moet zijn en 3)hoe je rust en tijd neemt voor je organisatie(vormen).

Dit bevordert en verlengt in grote mate de concentratie bij je leerlingen in een les.”

4.7 Groepsleerkrachten stagescholen

“De serie was voor de kinderen heel betekenisvol. . . . Kinderen die in het begin het liefst alleen toekeken voelden zich aan het einde van de lessenreeks zo op hun gemak dat ze ook lekker mee wilden doen.”

“Dat pedagogiek en didactiek vanuit twee kanten in hun kracht komen te staan.”

“Kwaliteiten benutten & collegiale consultatie.”

“Goed idee om de pabostudent aan een kunststudent te koppelen. Ik denk dat zij beide veel van elkaar kunnen leren.”

“Doordat de student de serie lessen samen met de student van de Kunstacademie (met haar kennis en kundigheid op het gebied van toneel/drama) uitvoert, ervaart en leert ze daadwerkelijk hoe je drama-lessen in de praktijk uit kan voeren in plaats van dat ze de kennis eigenlijk alleen opdoet uit de literatuur en colleges van de PABO. . . . Ze was in staat steeds meer buiten haar comfortzone te treden bij het uitvoeren van de drama-lessen.”

“Ik ben door de lessen weer extra bewust van geworden hoe leuk dit soort lessen zijn om te geven (ipv enkel ‘normale’ muziek- en danslessen). . . . Deze ga ik zelf ook nog eens geven.”

“Door de samenwerking komt er expertise vanuit beide studierichtingen samen. Dat is een kwaliteitsimpuls.”

“De studenten worden goed in het diepe gegooid en bouwen zo waardevolle ervaring op voor de carrière start.”

“De lessenserie toepassen op een situatie in de groep of een lastige mijlpaal bij het opgroeien centraal te stellen geeft een project als dit een extra dimensie.”

“What gets measured gets managed. Door de gezamenlijke werkvorm waarbij geëvalueerd MOET worden, waarbij vanuit de vakopleiding docenten komen kijken waardoor de voorbereiding goed moet worden gedaan en waarbij de hoeveelheid onderwijstijd substantieel is waardoor de student moet kunnen verantwoorden waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt aan de leerkracht/begeleider ben ik er van overtuigd dat deze lessen een goede voorbereiding zijn op 'het echte werk'.”